

Islamski građanski aktivizam u muslimanskoj prošlosti i njegove forme kod Bošnjaka krajem XIX i tokom XX st.

Medina Mehmedović-Mulalić

Centar za edukaciju i istraživanje "Nahla", Sarajevo

Sažetak

U ovom radu govorit ćemo o tome kako se u muslimanskoj prošlosti općenito a posebno prošlosti Bošnjaka u posljednjih sto godina ostvarila i kroz koje institucije realizirala islamska socijalno-edukativna i karitativna misao i praksa. Islam naglašava važnost općedruštvenih korisnih djela i postavlja generalne ciljeve čiji rezultat treba biti jako, stabilno i sigurno društvo u kojem pojedinac može ostvariti svoja građanska prava i ispuniti svoje dužnosti.

U muslimanskoj prošlosti socijalni aspekti djelovanja bili su realizirani kroz instituciju vakufa, koja je i u našoj zemlji odigrala neizbrisivu ulogu u kulturnom i ekonomskom razvoju naših gradova i kasaba. Krajem XIX početkom i tokom XX vijeka naša zemlja prošla je kroz nekoliko državnih uređenja i društvenih sistema, što se uveliko odrazilo i na vjersku socijalnu misao i praksu Bošnjaka kroz vaninstitucionalne forme organiziranja. Ipak, ona je ostala živa i kontinuirana i svim periodima izuzev pedesetogodišnjeg komunističkog režima kada su sve prave civilne inicijative zamrle. S obzirom na to da se ovdje govori o vaninstitucional-

nim tj. nedržavnim formama organiziranja i djelovanja građana, nužno se ukazuje potreba i za definiranjem pojma civilnog društva kroz koje se građanski aktivizam realizirao u prošlosti i danas. Na kraju rada kratko će biti predstavljeni najvažniji rezultati istraživanja o tome kako se i kroz koje forme građanskog udruživanja danas u tranzicijskoj Bosni i Hercegovini organiziraju Bošnjaci, kada je u pitanju njihovo društveno djelovanje u sferi edukacije i karitativnog aktivizma potaknutog vjerom.

Ključne riječi: civilno društvo, građanski aktivizam, vakuf, nevladine organizacije, kulturo-prosvjetna društva, edukativni i humanitarni rad

Uvod

ISLAMSKA socijalno edukativna i karitativna misao i praksa svoje temeljne odrednice nalazi u dvama osnovnim islamskim izvorima – Kur'anu i Sunnetu – praksi Božijeg Poslanika, a. s. Pored dužnosti prema Bogu, sebi i porodici, islam naglašava i dužnost pojedinca prema zajednici u kojoj živi. Ukazujući na važnost općedruštvenih korisnih djela a sprečavanja činjenja loših, pomaganje obespravljenih i nemoćnih, rad za zajednicu i njezin prosperitet, islam postavlja generalne norme ponašanja jednog društva čiji rezultat treba biti jaka, stabilna i sigurna zajednica u kojoj pojedinac može ostvariti svoja građanska prava i ispuniti svoje dužnosti. Stoga će ovaj rad govoriti o tome kako se u muslimanskoj prošlosti općenito a posebno prošlosti Bošnjaka u posljednjih, odnosno nešto više od stotinu godina, ostvarila i kroz koje institucije realizirala islamska socijalno-edukativna i karitativna misao i praksa.

Definiranje pojma civilnog društva

Kada govorimo o građanskom, bilo vjerskom ili sekularnom aktivizmu danas i u prošlosti, u tom kontekstu nužno se koristimo i pojmom civilnog društva kao sfere u kojoj se taj aktivizam realizira. Stoga, radi boljeg razumijevanje građanskog aktivizma, nalazimo važnim definirati pojam civilnog društva koji je u historiji društvene misli prošao kroz nekoliko razvojnih etapa. Pregledom literature iz društvenih nauka primjetan je raznolik pristup autora u definiranju ovog pojma kroz historiju. U različitim periodima historije mijenjali su se sadržina i obuhvat ovog pojma. Tako "Riedel smatra da srednjovjekovlju nije poznata

nikakva razlika između države (*civitas, res publica*) i društva (*societas, populous*),¹ dok Lawrence Cahoon tvrdi da “prije XIX vijeka nije bilo moguće pronaći mislioca koji razdvaja civilno i političko društvo”.² Dakle, pojam civilnog društva do XVIII vijeka zadržao je značenje političkog društva jer dotada nije došlo do razdvajanja civilne i političke sfere. To se desilo nakon XVIII vijeka kada pojam civilnog društva od “prvobitne identifikacije s pojmom polisa/države evoluirao u pojam koji označava zasebnu sferu u odnosu prema državi”.³ Ovakvo poimanje civilnog društva veže se za period od 1750. do 1850. godine u Evropi.

Početak XX vijeka pojam civilnog društva prelazi granice Evrope i ulazi u širi javni diskurs, ne ograničavajući se samo na krugove akademika i novinara. Njegovo korištenje u javnom prostoru danas je sve više prisutno, tako da prema Johnu Keaneu “doživljava vertikalnu i horizontalnu ‘globalizaciju’”. Pojedinci, grupe i organizacije u svim krajevima svijeta sada govore ovim jezikom. Neki čak spominju i nastanak “globalnog civilnog društva”.⁴ Jačanje civilnog društva u drugoj polovini XX vijeka zapravo je nastojanje ili put da se uspostavi ravnoteža između države i nedržavnih institucija širom svijeta. Posljednjih decenija XX vijeka pojam civilnog društva ulazi u širu upotrebu kada se počinje praviti distinkcija između pojmova *civilno društvo* i *političko društvo*, koji postaju dvije odvojene društvene kategorije.

Polazna tačka koncepta civilnog društva jeste građanin sa svojim individualnim civilnim pravima, a u njegovu su središtu građanske organizacije i udruženja. Za razliku od starih vremena, danas je mnogo širi i složeniji spektar civilnih organizacija, udruženja građana, društvenih pokreta i drugih oblika u kojima se ispoljava i živi moderno civilno društvo.⁵

Širenje jezika civilnog društva, naročito u drugoj polovini XX vijeka, povezano je s dramatičnim rastom nevladinih organizacija, a

¹ Ismet Sejfića, *NVO sektor u BiH – Tranzicijski izazovi*, Bosanska riječ, Tuzla, 2009, str. 30. (dalje: I. Sejfića, *NVO sektor u BiH*)

² Lawrence Cahoon, “Civic Meetings, cultural Meanings”, in: Leroy S. Rouner, *Civility*, Notre Dame, ind.: University of Notre Dame Press, 2000, str. 48. Preuzeto iz: I. Sejfića, *NVO sektor u BiH*, str. 30.

³ Ibid.

⁴ John Keane, *Civilno društvo*, Filip Višnjić, Beograd, 2003, str. 45.

⁵ V. Pavlović, *Civilno društvo i demokratija*, II izmenjeno izdanje, JP Službeni glasnik, Beograd, 2006, str. 56.

naročito vjerski motiviranih, koje se na Zapadu nazivaju *Faith Based Organizations – FBO*. Ne postoji jedinstvena definicija FBO-a, ali neki zapadni istraživači ovog fenomena navode karakteristike koje može imati jedan FBO. Neke od tih karakteristika jesu: da FBO pripada ili je dio neke tradicionalne vjerske zajednice; misija FBO-a naglašava vjerske vrijednosti; finansijska pomoć dolazi iz vjerskih zajednica; uprava organizacije i osoblje drže se religijskih vrijednosti prilikom upravljanja, izbora članova uprave i donošenja odluka.⁶ Ipak, naziv *faith based – vjerski motiviran* postao je općepoznat, ali nije prihvaćen s univerzalnim entuzijazmom. Safire⁷ ga posmatra kao eufemizam koji su usvojili političari, i poziva na iskreniji i direktniji naziv *religijski motivirane* ili jednostavnije, *religijske organizacije*. Međutim, prema nekim istraživačima, naziv “*vjerski motiviran* ima svoje prednosti. Prije svega on je inkluzivan, jer naziv *crkvenomotivisan ili utemeljen* bi izostavio sinagoge, džamije i druga mjesta obožavanja”.⁸

Ukoliko bismo eliminirali poteškoće i razlike u pristupu definiranja ovog pojma i pokušali naći zajednički imenilac za vjerski motivirane organizacije, ne ulazeći u dublje analize i opseg pojma, ne moramo ići dalje od samog naziva *vjerski motivirane organizacije*, da bismo zaključili da se “vjerski motivirane organizacije uglavnom drže vjerski motivirane misije, međutim, usluge koje one pružaju mogu ali i ne moraju imati vjerski motivisan sadržaj i ne ograničavaju se samo na one koji se pridržavaju određene religije.”⁹

⁶ Elizabeth Ferris, “Faith-based and secular humanitarian organizations“, *International Review of the Red Cross*, number 858, June 2005, str. 312, na: http://www.ikrk.org/eng/assets/files/other/irrc_858_ferris.pdf; pristupljeno maja 2011.

⁷ William Safire, (1999), “Faith-based: Why Does Religious Suddenly Need A Synonym” *The New York Times*. Sec. Magazine, str. 16, June 27. u: Avis C. Vidal, *Faith-Based Organizations In Community Development*, U. S. Department of Housing Urban Development Office of Policy Development and Research, Urban Institute, 2001, str. 2, na: <http://www.huduser.org>; pristupljeno maja 2010.

⁸ Dionne, E. J., Jr. (1999), “Take It on Faith“, *Washington Post*. Sec. Magazine, str. WO7, June 20, *Faith-Based Organizations In Community Development*, U. S. Department of Housing Urban Development Office of Policy Development and Research, Urban Institute, 2001, str. 2, na: <http://www.huduser.org>; pristupljeno maja 2010.

⁹ Federica D. Kramer, Demetra Smith Nighingale, Jahn Trutko, Shayine Spaulding, Burt S. Barnow, *Faith-Based Organizations Providing Employment and Training Services: A Preliminary Exploration*, 2002, The Urban Institute, Washington, D. C., str. 2, na: <http://www.urban.org>; pristupljeno maja 2010.

Civilno društvo u muslimanskoj prošlosti

Pravilno razumijevanje odnosa vjere i države u historiji muslimanskog društva, tj. u periodu postojanja hilafeta, prema Louaryju M. Safiju,¹⁰ nužno iziskuje pravljenje razlike između države i ummeta, tj. razlikovanje državnih funkcija vezanih za pravnu dimenziju Šerijata s funkcijama ummeta vezanim za moralnu i obrazovnu dimenziju. Pojednostavljeno rečeno, funkcija države bila je izjednačena sa Šerijatom, tj. provođenjem zakona, a funkcija ummeta predstavljala je moralnu i obrazovnu dimenziju muslimanskog društva. Važna karakteristika muslimanskog društva u prošlosti jeste ta što je ono imalo veoma snažno i razvijeno civilno društvo kojem su bile povjerene mnoge funkcije današnje sekularne države: “Osnovna značajka islamskog političkog iskustva jesu ograničenja koja je historijsko muslimansko društvo uspjelo nametnuti ponašanju vladara, te prisustvo živog i snažnog civilnog društva. Mnoge funkcije koje danas obavlja sekularna država su bile povjerene civilnim institucijama, uključujući obrazovanje, zdravstvo i zakonodavstvo. Država se uglavnom bavila pitanjima sigurnosti i odbrane, te je predstavljala posljednju instancu u pitanju administracije pravde.”¹¹

Dakle, u historiji islama, “sve do modernog doba, postojala je jasna podjela kompetencija državne vlasti i društva u islamskom svijetu; državna vlast se brinula o unutarnjoj i vanjskoj sigurnosti podanika, a sve ostalo bila je briga samo društvene zajednice, tj. njenih članova – vjernika i vjernica. Znači svijest i savjest kao i svakodnevne potrebe bili su ti koji su muslimane podsticali na samoorganizovanje radi udovoljenja svojim: vjerskim, odgojnim, obrazovnim, privredno-finansijskim, zdravstvenim, socijalno-humanitarnim, kulturnim i potrebama na individualnom, porodičnom ili općedruštvenom planu”.¹² Ovakva praksa podjele državne i društvene sfere ili, kako to Safi naziva,

¹⁰ Louay M. Safi, “Prevazilaženje vjersko-sekularne podjele: doprinos islama civilizaciji”, preuzeto iz ed.: M. Basheer, Syed A. Ahsani i Dilnawaz A. Siddiqui, *Muslimanski doprinos svjetskoj civilizaciji*; prijevod s engleskog: Anisa Lojo-Bajrić, Aid Smajić i Ahmet Alibašić, El-Kalem i CNS, Sarajevo, 2010, str. 55 (dalje: Louay M. Safi, “Prevazilaženje vjersko-sekularne podjele”).

¹¹ Ibid.

¹² Nijaz Šukrić, “Povijesni presjek korištenja vakufa u dosadašnjoj praksi“, *Islamska misao*, br. 147–148, Sarajevo, april 1991, str. 68.

funkcijama države i funkcijama ummeta – društva, nastavljena je i za vrijeme širenja granica Osmanske države, koja je 1517. godine zvanično preuzela upravljanje hilafetom od dotadašnje arapske dinastije Abasida. Funkcija ummeta, ili realizacija društvenih pitanja u Osmanskom carstvu, odvijala se kroz instituciju vakufa, koja je kao rijetko koja druga institucija, ušla u sve pore društvenog života tradicionalne muslimanske zajednice. O tome da je islam u prošlosti uspio uspostaviti jedan ovakav koncept govore i neki savremeni autori, smatrajući da je “islam zaslužan za nastanak jedne istaknute svjetske civilizacije u kojoj su nauka i religija, sekularno i vjersko, djelovali u harmoniji u cilju unapređenja čovjekovog života, ali danas islam je i ogromna duhovna snaga koja je u potrazi za modernom formom”.¹³

Islamski građanski aktivizam Bošnjaka kroz civilno društvo krajem XIX i tokom XX vijeka

Kada je u pitanju Bosna i Hercegovina u periodu u kojem je ona bila dio Osmanskog carstva, samim tim i hilafeta, naprijed spomenuti koncept podjele državne i društvene vlasti svakako je bio primijenjen i na nju. Društvena socijalna pitanja bila su rješavana kroz institucije vakufa koji je imao, a i danas ima, veoma važnu ulogu u socijalnom životu muslimana i sredine u kojoj oni žive. Islamski imperativi o dijeljenju onoga što nam je drago, traženju nauke, brizi o sirotinji i iznemoglina u društvu, bili su podstrek za mnoge muslimane da postanu osnivači zadužbina, koje su tim darežljivim pojedincima osiguravale postizanje trajne sadake *صَدَقَةٌ جَارِيَةٌ* koja im je na budućem svijetu donosila vječnu sreću i boravak u Džennetu za kojim žudi svaki vjernik.

Institucija vakufa u Bosni i Hercegovini odigrla je neizbrisivu i iznimno važnu ulogu u razvoju bh. gradova, kulturnih i vjerskih ustanova te ekonomski razvitak naših krajeva.¹⁴

U tradiciji bosanskih muslimana vakufljenje je vršeno prema naročitoj proceduri na kraju koje se izdavala *vakufnama*¹⁵ – dokument

¹³ Louay M. Safi, “Prevazilaženje vjersko-sekularne podjele”.

¹⁴ O ulozi vakufa u razvitku i izgradnji naših gradova od XV vijeka naovamo vidjeti više u: Alija Bejtić, “Uloga vakufa u izgradnji i razvitku naših gradova“, *Narodna uzdanica, Kalendar za 1944*, Sarajevo, 1943, str. 153.

¹⁵ Složenica izvedena od arapske riječi *vakuf* i perzijske riječi *name* što znači pismo.

o uvakufljenoj imovini, u kojem precizno stoji predmet vakufa te svrha i ciljevi kojima vakuf treba da služi. Vakufname predstavljaju poseban izvor za proučavanje historije bh. muslimana, njihovo socijalno, ekonomsko i društveno stanje u proteklom periodu. One su pisane različitim jezičkim stilovima, a u skladu s pravnim normama, te kao takve imaju i književnu i historijsku vrijednost.¹⁶ Vakuf je do austrougarskog zaposjedanja Bosne i Hercegovine bio veoma važna institucija kroz koju su realizirana društvena pitanja vezana za vjersko, edukativno, socijalno, ali i javno djelovanje svakog pojedinca.

Vakufe su, osim državnika i javnih ličnosti, osnivale i privatne ličnosti. Oni su najčešće osnivani u vjerske svrhe, tj. izgradnja vjerskih ustanova – džamija, medresa, tekija, turbeta, itd. Međutim, bilo je i javnih vakufa koji su imali općedruštveni karakter, kao što su: biblioteke, putevi, mostovi, vodenice, rezervoari za vodu, hamami, svjetionici, uključujući i filantropske ustanove u užem smislu kao što su: bolnice, svratišta za putnike (hanove), kuće za nezbrinute udovice, siročad, imareti i sl. Bilo je slučajeva da su se osnivali vakufi za vrlo osjetljive socijalne i ekološke potrebe, npr. plaćanje ruha za sirote djevojke prispjele za udaju, pa čak, osiguravanje pšenice za ishranu ptica i osiguravanje vode za nezbrinute životinje.¹⁷

Dakle, institucija vakufa bila je široko zastupljena u svim društvenim segmentima i nije se ograničavala samo na vjerske ustanove i aktivnosti. Razloge za to svakako nalazimo u nauku islama koje nije usko vezano samo za obredoslovlje, već vodi brigu o potrebi pojedinca i zajednice na način da mu vjeru i život želi učiniti lahkim, lijepim i prihvatljivim u jakom i zdravom društvu i okruženju.

Ovakav odnos prema vakufu u Bosni je zadržan sve do odlaska osmanske vlasti, kada ju je zamijenila Austro-Ugarska monarhija. S promjenama vlasti došle su i druge promjene, a najvažnija od njih jeste ulazak bosanskih muslimana u zapadni kulturno-civilizacijski krug i njihovo upoznavanje s kulturnim i civilizacijskim vrijednostima i dostignućima Zapada. U narednim godinama uslijedili su balkanski

¹⁶ O vakufu kao instituciji u islamu i o vakufima u Bosni i Hercegovini kroz njenu osmansku historiju više pogledati u: *Anali GHB biblioteke*, knj. IX-X/1983, Gazi Husrevbegova biblioteka, Sarajevo, str. 9–171.

¹⁷ Enes Kujundžić, “Filantropija kod bosanskih muslimana sa osobitim osvrtom na pravila dobrotvornih društava na početku XX stoljeća”, *Anali GHB biblioteke*, knj. XIX-XX/2001, Sarajevo, str. 191. (dalje: E. Kujundžić, “Filantropija”)

ratovi (1912–1913), zatim Prvi i Drugi svjetski rat u toku kojih su mijenjani državno uređenje i granice zemlje, što je uveliko utjecalo na ekonomsku nestabilnost bošnjačkog naroda. Veliki broj stanovništva zbog ratnih neprilika i ekonomskog slabljenja napustio je rodnu grudu i potražio bolju budućnost u granicama novoformirane Atatürkove moderne Turske republike.

Promjene državnog uređenja kao i iseljenje imućnijeg dijela bošnjačkog stanovništva odrazile su se i na način organiziranja društvenog života i angažiranosti pojedinca u društvu. Početkom Drugog svjetskog rata sve su glasniji bili stavovi da se kroz instituciju vakufa trebaju rješavati socijalni problemi velikog broja izbjeglica, siročadi, udovica, obrazovanja djece bez roditeljskog staranja itd. O ovim problemima, ali i o tome šta je vakuf sa šerijatskopavnog aspekta, te kako je tretiran u sudstvu države u datom momentu, pisali su neki autori, pokušavajući upoznati narod s pravnom prirodom vakufa. Ukazivali su na činjenicu da je uloga jednog vakufa usko vezana s konkretnim svrhama, koje je postavio zakladatelj (vakif) u vakufnami. Stoga autori koji pišu o vakufu u toku Drugog svjetskog rata i poslije njega naglašavaju da naš svijet malo poznaje pravu prirodu vakufa. U svojim tekstovima, također, ističu da se vakufska imovina ne može tek tako koristiti u razne svrhe zavisno od potreba vremena, nego da je uloga jednog vakufa ograničena na njegovu namjeru koju je postavio sam zakladatelj – vakif.¹⁸

Imajući u vidu pravne aspekte vakufa, ali i nezavidnu poziciju u kojoj su se našli muslimani u ratnim i poratnim godinama te novim društvenim potrebama, autori koji pišu o vakufima ukazuju na važnost uvakufijavanja imovine, ne samo u vjerske, nego i u općedruštvene svrhe jer i to spada u Bogu ugodno djelo, a vrijeme i prilike to, svakako, traže: “Nitko ne osporava, da sve dosadašnje vakfije imaju za cilj ostvarivanje pobožnih, humanih i socijalnih zadataka. Ostaviti vakuf za uzdržavanje džamije svakako je vrlo pobožna stvar, osigurati plaću muallimu je i pobožno i kulturno i socijalno djelo. Međutim, pojam pobožnih, humanih i drugih dobrotvornih zadataka nije ograničen na dosad uobičajene njegove emanacije. Pobožna je svrha ali postignuta i onda, ako se ostavi imetak za uzdržavanje sirotišta, socijalna svrha

¹⁸ H. Muftić, “O ulozi našeg vakufa”; Mehmed Ali Ćerimović, “Vakuf – nekoliko aktuelne napomene”, *Glasnik Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije*, Sarajevo, 3/1941, str. 69-80.

je postignuta ako se uvakufi imetak za otvaranje i uzdržavanje jedne radionice, u kojoj će naći zaposlenje siromašne i poštene muslimanske žene i djevojke... Prema tome, nama je za ostvarenje potreba, koje nam je donijela današnjica, a koje imaju human, socijalan, a time i pobožan značaj, potrebno tražiti druge materijalne izvore...¹⁹

Dakle, kroz instituciju vakufa u vrijeme vladavine Osmanske države na ovim prostorima uspješno su realizirani razni segmenti društvenog djelovanja – od vjerskog, edukativnog, socijalnog, pa čak, i ekološkog karaktera. Međutim, s promjenom vlasti, tačnije onog momenta kada je islam prestao biti vjera vladara na ovim prostorima i kada država više nije bila garant njegova opstanka, vakuf sužava svoju ulogu i sve više se reducira na vjerske potrebe.²⁰ Vakifi, čini se, sve više uvakufljavaju u čisto vjerske svrhe, vjerovatno zbog brige za vjeru u situaciji kada vlast drži Austro-Ugarska monarhija.

Zbog postavljanja uskovjerskih ciljeva vakifa,²¹ vakuf više nije bio u mogućnosti ispuniti novonastale društvene zahtjeve, kako je to nekada činio, premda je za tim postojala velika potreba, imajući u vidu dva svjetska rata i ekonomsko slabljenje naroda.²² U novonastalim

¹⁹ H. Muftić, "O ulozi našeg vakufa", str. 21–22.

²⁰ Ovo se u potpunosti ne može tvrditi za rani period austrougarske vladavine, nego na kasniji socijalistički period, jer je poznato da su u prvim godinama austrougarske uprave u savremenom obrazovanju muslimanskih mladića značajnu ulogu odigrali đачki domovi, konvikti, koje je otvarala vakufska uprava u glavnim okružnim mjestima. U njima su bili smješteni učenici srednjih škola. Prvi takav konvikt osnovan je u Sarajevu već 1885. O tome se može više pročitati u: I. Kemura, *Uloga Gajreta*, str. 18–22.

²¹ To potvrđuje i Hazim Muftić, koji kaže da treba: "poduzimati inicijativu, da pojedinci pri osnivanju svojih vakufa imaju pred očima ne samo vjerske svrhe u najužem smislu te riječi, nego i vjerske svrhe u širem smislu riječi, koje nužno sa sobom donosi današnjica. Samo na ovaj način bilo bi moguće, da se vakufu naprti i izvršavanje onih zadataka, koje on nije u mogućnosti izvršavati, a što javnost iz nepoznavanja stvari od njega vrlo često traži." H. Muftić, "O ulozi našeg vakufa", str. 22.

²² Ovdje prije svega mislimo na period između dvaju svjetskih ratova kada je vakuf bio jako oslabljen zbog prijašnje politike koju je vodila austrougarska uprava. Ona se miješala u vjerske i vakufske poslove muslimana, nastojeći ih staviti pod svoju kontrolu i oslabiti veze s Istanbulom, što je rezultiralo pojavljivanjem "Pokreta za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju" 1899. na čelu sa Ali Fehmijem Džabićem. Na početku je na čelu pokreta bio jedan dio muslimanske uleme i zemljišni posjednici, age i begovi, koji nisu bili zadovoljni agrarnom politikom Austro-Ugarske. Međutim, prva generacija muslimanske inteligencije koja se školovala u Beču nije dijelila iste ideje s ovim Pokretom, nego je radila na kulturnom, prosvjetnom i ekonomskom podizanju

okolnostima narod je, po inerciji, očekivao pomoć od institucije vakufa, zaboravljajući – ali najčešće i ne znajući – da se vakufska dobra mogu trošiti samo u svrhe određene vakufnamom.

Tako se na prelazu iz XIX u XX vijek, zajedno s promjenom vlasti i ulaskom bosanskih muslimana u evropski kulturnocivilizacijski krug, javljaju i nove forme organiziranja građana u skladu s novim društvenim potrebama. Ovdje, prije svega, mislimo na pojavu velikog broja kulturno-prosvjetnih i humanitarnih društava i organizacija koje su kroza svoje aktivnosti nastojale odgovoriti novim potrebama u sferi obrazovanja, vjerskog angažmana i socijalnog djelovanja.

Okupacija Bosne i Hercegovine od Austro-Ugarske imala je daleko-sežne posljedice na njen ukupan razvoj i društvene prilike. U novonastalim okolnostima važnu ulogu u kreiranju kulturnog razvoja Bosne i Hercegovine, naročito krajem XIX i početkom XX vijeka, odigralo je domaće stanovništvo kod kojeg je počela jačati nacionalna svijest, a svoje utjelovljenje i realizaciju našla je u nacionalnim kulturno-prosvjetnim udruženjima – kod Hrvata je to bio Napredak, kod Bošnjaka Gajret, a nešto kasnije i Narodna uzdanica,²³ kod Srba Prosvjeta a kod Jevreja La Benevolencia.

Proces organiziranja Bošnjaka kroz udruženja od 1878. godine tekao je postepeno. Prva forma organiziranja bile su bošnjačke čitaonice (kiraethane) kao najpodesnije forme okupljanja i razvijanja društvenog života u tom periodu. O njima je pisala Samija Sarić,²⁴ ističući da

---

muslimana i njihovom bržem integriranju u savremene zapadnocivilizacijske tokove. O ovome pogledati više u: I. Kemura, *Uloga Gajreta*, str. 24–25.

²³ Samo su Bošnjaci imali dva paralelna kulturno-prosvjetna društva, što treba posmatrati kao posljedicu naglašene vjersko-nacionalne izdiferenciranosti stanovništva u Bosni i Hercegovini. Političko-nacionalna polarizacija bošnjačkog korpusa, naročito između dvaju svjetskih ratova, ogledala se u podvojenosti na kulturnom polju kroz paralelno egzistiranje dvaju bošnjačkih društava s gotovo identičnim kulturno-prosvjetnim programom, ali s različitim političko-nacionalnim orijentacijama. Poznato je da je *Gajret* u svojoj političkoj orijentaciji bio naklonjen srpskoj politici, a *Narodna uzdanica* od samog osnivanja dobila je epitet udruženja koje je u političkom smislu bilo prohrvatski orijentirano. Više u: Ibrahim Kemura, *Značaj i uloga Narodne uzdanice u društvenom životu Bošnjaka (1923–1945)*, Bošnjački institut, Sarajevo, 2002. (dalje: I. Kemura, *Narodna uzdanica*) i Ibrahim Kemura, *Uloga Gajreta u društvenom životu muslimana (1903–1941.)*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1986. (dalje: I. Kemura, *Uloga Gajreta*)

²⁴ Samija Sarić, “Udruženje islamske omladine u Sarajevu (1905–1910.)”, *Anali GHB biblioteke*, knj. XXII-XXIV/2005, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, 2005, str.

su čitaonice bile nukleus kulturnog života, iz kojih će se u kasnijem periodu formirati nacionalna kulturno-prosvjetna društva, koja će biti usmjerena na širenje prosvijećenosti u narodu i podizanje nivoa kulturne svijesti.

Prve čitaonice su osnovane u Sarajevu (1888), Tuzli (1891), Banjoj Luci (1890), a na samom početku XX vijeka osnovana su prva udruženja. U Sarajevu su 1904. osnovana društva El-Kamer, te Islamski klub (1908), Hurijet (1908), Muslimanska sloga (1908), Humijet (1908), Muslimansko muallimsko i imamsko društvo za BiH (1909), Muslimanski sokol (1912), Merhamet (1913) i mnoga druga društva.²⁵ Od 1888. do 1914. gotovo svi gradovi u Bosni i Hercegovini imali su svoje čitaonice koje su kasnije prerasle u omladinska udruženja sa statutima i pravilnicima o radu, uredno registrirana kod Zemaljske vlade u Sarajevu. Zanimljivo je da se u nazivima svih udruženja, koja spominje S. Sarić, nalazi pridjev islamski, muslimanski ili, pak, neki arapski termini (sabor, iršad, itihad...).²⁶ Isticanje vjerskog identiteta u nazivima može se dovesti u vezu s promjenom vlasti jer je katolička Austro-Ugarska monarhija zamijenila viševjekovnu osmansku upravu, za vrijeme koje nije bilo potrebe naglašavati da je nešto islamsko ili muslimansko, a što se u okvirima jedne katoličke monarhije nameće kao nužnost. To je i vrijeme kada dolaze do izražaja nacionalni, vjerski i politički elementi drugih dvaju naroda, bosanskih katolika i bosanskih pravoslavaca, koja prvi put nakon prestanka osmanske vlasti na Balkanu pokazuju težnje da postanu zasebni politički subjekti te pozajmljuju nacionalni identitet iz susjednih država, Srbije i Hrvatske, koje smatraju zemljama maticama svog nacionalnog

---

257–266; (dalje: S. Sarić, “Udruženje omladine”); Samija Sarić, “Društva i udruženja Bošnjaka u Foči u vrijeme austrougarske vladavine (1878–1918).”, *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice*, br. 7-8/2005, Rijaset IZ u BiH, Sarajevo, 2005, str. 768. (dalje: S. Sarić, “Društva i udruženja”); Ibrahim Kemura, “Muslimanska kulturno-prosvjetna društva”, *Anali GHB biblioteke*, knj. IX-XX/2001, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, 2001, str. 227–235. (dalje: I. Kemura, “Muslimanska kulturno-prosvjetna društva”)

²⁵ Ibid.

²⁶ “Islamska omladinska kiraethana” u Žepču (1906), “Islamska omladina u Jezeru” kod Jajca (1907), “Mešić”, udruženje islamske omladine u Bihaću (1907), “Klub islamske omladine” u Bijeljini (1908), “Sabor” udruženje islamske mladeži u Foči (1909), “Iršad” muslimansko društvo u Kladrju (1909), “Mirza” društvo islamske omladine u Konjicu (1909), “Klub islamske mladeži” u Zvorniku (1910), “Klub muslimanske omladine” u Maglaju (1910), “Klub muslimanske omladine” u Banjoj Luci (1910) itd. Vidjeti u: S. Sarić, navedena djela.

bića. Stoga oni već u nazivima udruženja ističu nacionalni identitet i pokazuju zrelu nacionalnu svijest: Hrvatsko kulturno društvo, Srpsko kulturno društvo, Hrvatska nacionalna omladina – HANAO,²⁷ Srpska nacionalna omladina – SANAO, za razliku od Muslimanska nacionalna omladina – MUNAO, gdje stoji vjerski, a ne nacionalni atribut kada je riječ o Bošnjacima. Zapravo, crti koja definira pripadnost etničkoj zajednici kod Srba i Hrvata data je prednost u odnosu na religijski identitet koji je doveden u istu ravan s etničkim identitetom. Kod Bošnjaka to nije slučaj jer je u prvi plan stavljen religijski ili vjerski identitet a zanemaren je etnički, budući da nema niti jednog udruženja iz ovog perioda koje se naziva bošnjačkim. Ovo se može objasniti činjenicom da Bošnjaci, koji su dotada bili u sastavu jedne univerzalne islamske zajednice ili hilafeta na čijem je čelu bila Osmanska imperija, nisu osjećali bojazan za svoju vjeru, te u novim okolnostima nisu prepoznali da je došlo vrijeme promjene paradigme, i da se s internacionalnog – hilafet prelazi na narodnosno i nacionalno organiziranje kroz nacionalne države koje se u Evropi formiraju još od XIX vijeka. To može biti jedan od razloga sporog definiranja nacionalnog identiteta Bošnjaka o kojem se i danas vode dileme i rasprave.

Osnivanje velikog broja udruženja humanitarnog i kulturno-edukativnog karaktera u tom periodu nije dovelo u pitanje opstanak institucije vakufa, jer je vakuf bio i ostao veoma jaka i značajna filantropska institucija muslimana generalno, ali i Bošnjaka posebno.²⁸ Međutim, nove društvene prilike iznjedrile su i nove forme vjerskog, kulturnog, humanitarnog i općedruštvenog djelovanja kroz udruženja

²⁷ Hrvati su imali jednu organizaciju koja je u nazivu imala vjerski termin *Organizacija katoličkih nacionalista ORKAN*; detaljnije o ovim organizacijama vidjeti u: Srećko Džaja, *Politička realnost jugoslovenstva*, Sarajevo-Zagreb, 2004, str. 202–232.; (dalje: S. Džaja, *Politička realnost*), I. Sejfića, *NVO sektor u BiH*, Svjetlo riječi, str. 79; I. Kemura, *Narodna uzdanica*; I. Kemura, *Uloga Gajreta*; S. Sarić, “Udruženje omladine”, str. 257–266.; S. Sarić, “Društva i udruženja”, str. 768; I. Kemura, “Muslimanska kulturno-prosvjetna društva”.

²⁸ Unutar institucija Rijaseta IZ od 1996. djeluje i posebna institucija *Vakufska direkcija* koja je obnovila svoje postojanje i rad nakon što je u komunističkom režimu 1958. godine bila zabranjena, a veliki dio vakufske imovine nacionaliziran i oduzet od IZ-a. Direkcija se bavi zaštitom i očuvanjem vakufske imovine, ali pored čisto vakufskih pitanja odnedavno, tačnije od 2001. godine, Direkcija je osnovala i *Fond Bošnjaci*, koji za prvenstveni cilj ima stipendiranje učenika i studenata, te pomoć obrazovnih i kulturno-sportskih projekata.

i organizacije koje su se bavile prosvjetnim, kulturnim i humanitarnim aktivnostima.

Prvo kulturno-prosvjetno društvo Gajret osnovala je prva generacija muslimanske inteligencije koja se školovala u austrougarskoj prijestonici. Uvidjevši da dobijene stipendije i smještaj koji im je omogućila Austro-Ugarska vlada sa sobom povlače i svojevrstan gubitak vlastitog identiteta te da zahtijevaju propagiranje austrougarske politike, shvatili su da je finansijska neovisnost studenata krucijalno važna za njihovo slobodno i ideološki neopterećeno obrazovanje van granica vlastite države.²⁹

Osim čitaonica, koje su najviše osnivane u prvim godinama austrougarske vladavine, veći broj udruženja osnovan je između dvaju svjetskih ratova. Muslimansko radničko i zanatlijsko udruženje Hurijet osnovano je u Sarajevu (1908–1945). Naročito mu je bila aktivna Sekcija za namještanje i potpomaganje zanatlijske mladeži. Udruženje bosanskohercegovačke ilmije učlanjivalo je sve vjerske službenike (muderise, profesore vjeronauke, šerijatske sudije, vaize – propovjednike), a ne samo imame i muallime. Muslimansko kulturno društvo Narodna uzdanica osnovano je 1923. godine sa zadatkom kulturnog i prosvjetnog uzdizanja Bošnjaka, te pomaganja školovanja muslimanske omladine, kroz stipendiranje đaka i studenata. Kolo saveza trezvene mladeži Rad pri Muslimanskom društvu Trezvenost u Sarajevu osnovano je 1924. godine. Cilj mu je bio, kao i uopće kod društava trezvenjačkog karaktera, borba protiv alkohola, naročito među omladinom. Društvo (organizacija) naprednih muslimana Reforma osnovano je u Sarajevu 1928. godine, s ciljem kulturnog, prosvjetnog i privrednog podizanja muslimana u Bosni i Hercegovini. Društvo je sebi u zadatak stavilo i uvođenje muslimanke u društveni i privredni život. El-Hidaje – Organizacija ilmije Kraljevine Jugoslavije (od polovine 1941. Organizacija ilmije u NDH), osnovana je 1936. godine, s ciljem zaštite i unapređenja interesa svog članstva. El-Hidaja je radila na vjerskom, kulturnom i prosvjetnom pridizanju muslimana. U toku rata (1941–1945) El-Hidaje je bila usmjerila svoj rad u zajednici, s ostalim muslimanskim društvima,

²⁹ O slučaju grupe muslimanskih akademaca na studiju u Beču te inicijativi za osnivanje jednog muslimanskog društva koje će se starati o stipendijama muslimanskih đaka i studenata izvan Bosne i Hercegovine pogledati u: I. Kemura, *Uloga Gajreta*.

na zbrinjavanju i pomaganju mnogobrojnih izbjeglica i stradalnika.³⁰ Također, u ovom periodu osnovan je i nemali broj sirotišta, kako u većim gradovima tako i u manjim kasabama,³¹ a cilj im je bio zbrinuti ratnu siročad, ali i djecu iz porodica slabog imovinskog stanja. U tim domovima djeci je pružena prilika da pohađaju osnovu školu nakon koje su prema svojim mogućnostima i afinitetima bila dalje usmjeravana na zanate ili gimnazije.

Prvenstveni cilj muslimanskih udruženja između dvaju svjetskih ratova bio je pružiti pomoć raseljenom stanovništvu i doprinijeti pismenosti muslimana, s obzirom na to da su dolaskom austrougarske vladavine i zamjenom arebice³² latinicom bosanski muslimani preko noći postali “najnepismeniji narod” jer su se dotada koristili arapskim pismom, a muslimanska ulema koristila se orijentalnim jezicima – arapskim, turskim i perzijskim. Stoga je uloga ovih udruženja u opismenjavanju i osposobljavanju muslimana za čitanje časopisa i literature pisane latinicom bila izuzetno značajna i potrebna u novim društvenim prilikama. Neka udruženja imala su i veće biblioteke s kolekcijama knjiga i časopisa, ali i zaposlene profesionalne bibliotekare koji su čitaocima preporučivali aktuelnu literaturu.³³ Također, sva udruženja, osim obrazovnog, bavila su se kulturnim ali i karitativnim radom za kojim je postojala velika potreba u toku Drugog svjetskog rata. Ne treba zanemariti ni veliki broj ženskih udruženja koja su djelovala između dvaju svjetskih ratova, odigravši važnu ulogu u emancipaciji i edukaciji žena, posebno u urbanim sredinama, te pružajući priliku ženama za društveno angažiranje u veoma patrijarhalnom okruženju.³⁴

Nakon Drugog svjetskog rata nastupa novi period sa socijalističkim modelom uređenja društveno-političkih odnosa i potpunom domi-

³⁰ Hfz. Mahmud Traljić, *Iz kulturne historije Bošnjaka*, Travnik, 1999, str. 261–292.

³¹ O tome kako je jedna kasaba podigla sirotište i kako se jaka vjerska svijest manifestirala na djelu pisao je Ahmed Aličić, “Dom siročadi u Bosanskom Novom – Kako je jedna kasaba vlastitim snagama podigla sirotište”, *Glasnik Rijaseta Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije*, br. 3. Sarajevo, 1940. str. 116–118.

³² Arebicom se zvalo arapsko pismo korišteno za bosanski jezik, a prilagođeno fonetskom sistemu bosanskog jezika.

³³ Više u: S. Sarić, navedena djela.

³⁴ Više u: Hadžibegović-Kamberović, “Organizacije Civilnog društva u BiH – porijeklo i kontekst”, *Revija slobodne misli*, br. 9–10, Asocijacija nezavisnih intelektualaca Krug 99, Sarajevo, 1997, str. 52, (dalje: Hadžibegović-Kamberović, *Organizacija civilnog društva*).

nacijom komunističke ideologije koja “omogućuje skoro apsolutnu dominaciju političkog nad civilnim društvom u kojem država nije ostavljala mjesta za civilno društvo u pravom smislu riječi”.³⁵

Zakon o udruženjima, zborovima i drugim javnim skupovima od 25. augusta 1945. omogućio je obnavljanje rada udruženja koja su u Bosni i Hercegovini postojala i djelovala do Drugog svjetskog rata. Prva udruženja koja su obnovila rad bila su četiri nacionalna udruženja: Napredak, Prosveta, La Benevolencija i Gajret, koji je 1948. promijenio naziv u Muslimansko kulturno društvo Preporod. Međutim, već naredne 1949. godine njegov rad je bio zabranjen kao i rad ostalih nacionalnih udruženja. Ulogu ugašenih nacionalnih društava ili udruženja preuzela su amaterska kulturno-umjetnička i kulturno-prosvjetna društva, amaterska pozorišta, te narodni i radnički univerziteti. U tadašnjoj komunističkoj Jugoslaviji postojale su radničke organizacije, radnički savjeti, kulturno-umjetnička društva kao i mnoge profesionalne asocijacije (Društvo historičara, Društvo filozofa, Udruženje književnika...). Sve ove asocijacije ulazile su u jedinstvenu krovnu asocijaciju Socijalistički savez radnog naroda BiH (SSRNBiH).³⁶

Socijalistički model državnog uređenja nije omogućavao razvoj pravog civilnog društva nezavisnog od države. Mnogi autori civilno društvo u komunističkom periodu ne ocjenjuju kao civilno u pravom smislu onoga što taj pojam označava, a Srećko Mihajlović takvo društvo naziva pobačeno ili neuspstavljeno civilno društvo.³⁷

Slabljenje komunizma ranih devedesetih početak je reafirmacije modernog i nezavisnog građanskog aktivizma u Bosni i Hercegovini. Već od 1989. godine počinju se razvijati interesne grupe u socijalističkom samoupravnom sistemu, iako danas neki zapadnjaci vjeruju da razvoj civilnog društva treba vezati za najnoviju ratnu i poratnu historiju naše zemlje, kada se javljaju korijeni civilnog društva, zahvaljujući prisustvu predstavnika međunarodne zajednice i njihovih organizacija.³⁸

³⁵ Ugo Vlasisavljević, “Opet narodna država”, *Nezavisne novine*, Banja Luka, 13. 1. 2006.

³⁶ Hadžibegović-Kamberović, *Organizacija civilnog društva*.

³⁷ Srećko Mihajlović, “Kako nevladine organizacije vide političku moć i kako politička moć vidi nevladine organizacije”, dokumenti sa stručnog skupa *Analiza NVO okruženja – izazovi tranzicije*, Fond za otvoreno društvo Srbije, Beograd, 2. juni 2005, str. 5–6, navedeno u: I. Sejfića, *NVO sektor u BiH*, str. 84.

³⁸ I. Sejfića, *NVO sektor u BiH*, str. 91.

Tradicija organiziranja muslimana, njihova vjerskog i društvenog djelovanja, nastavljena je i nakon posljednjeg rata od 1992. do 1995. godine. Svaki rat na ovim prostorima sa sobom je donio i promjene društveno-političkog sistema i nove društvene vrijednosti koje su formalno i suštinski pratile društvene trendove zapadne kulture i civilizacije. Glavna odlika posljednjeg rata, kada je riječ o promjeni političkog sistema, odnosi se na prelazak našeg društva iz komunističkog uređenja u demokratsko i prihvatanje novog državnog uređenja na temelju parlamentarne demokratije zapadnog tipa. S tim je došao i pojam civilnog ili građanskog društva koje pokušava naći svoje mjesto između, na jednoj strani, još uvijek tradicionalnog obrasca društva u tranziciji, i željenog modela naprednog modernog društva zapadnog tipa, na drugoj strani. U kontekstu razvoja civilnog društva i NVO-sektora naši sociolozi spominju sintagmu eksplozija nevladina sektora od 1995. do 2007. godine, jer je u tom periodu registriran nezanemariv broj organizacija vjerskoga karaktera. Neke od tih organizacija jesu ogranci velikih svjetskih muslimanskih organizacija, dok su druge rezultat ideja i potrebe Bošnjaka nakon rata.

U periodu rata a naročito u godinama poslije dolazi do pravog zamaha u razvoju civilnog društva i djelovanja nevladinog sektora u našoj zemlji. Prisustvo međunarodne zajednice i velikog broja stranih nevladinih organizacija utjecalo je na nagli razvoj civilnog sektora i osnivanje velikog broja nevladinih organizacija, kako sekularnih tako i vjerskih. Rad NVO-a reguliran je Zakonom o fondacijama i udruženjima građana, koji je omogućio građanima slobodu udruživanja u skladu s pravilima tog zakona. Državno uređenje s parlamentarnom demokratijom, te donošenje Zakona koji regulira pitanje NVO sektora imalo je za posljedicu pojavu velikog broja NVO-a, kako sekularnih tako i vjerskih organizacija koje su, neovisno od Islamske zajednice kao jedinstvene vjerske institucije bosanskih muslimana, počele kroza svoje programe nuditi i vjerske sadržaje i edukaciju o vjeri različitim spolnim i dobnim grupama.

Nedavno provedeno istraživanje vjerskih organizacija u Kantonu Sarajevo³⁹ potvrdilo je da je najveći broj organizacija koje putem svojih programa rade na promoviranju islama i njegovih vrijednosti osnovan

³⁹ Riječ je o magistarskoj tezi *Islamom motivisane nevladine organizacije i udruženja* autorice ovoga članka koja je odbranjena na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu 8. jula 2013. godine

u posljednjih deset godina,⁴⁰ a sve te organizacije registrirane su u ministarstvima pravde ili civilnih poslova bilo na nivou kantona, Federacije ili države kao nevladine organizacije i udruženja.

Reprezentativan uzorak od 20 istraženih organizacija⁴¹ u Kantonu Sarajevo pokazao nam je da su edukacija o vjeri, razni drugi društveni sadržaji nadahnuti vjerom, kao i humanitarni aktivizam i briga za najugroženije kategorije stanovništva, osnova rada ovih organizacija.

U organizacijama su zastupljeni različiti vidovi aktivnosti: a) edukativne, b) humanitarne-karitativne, c) vjerske, d) kulturne, e) izdavačke i druge manje zastupljene aktivnosti kao socijalni programi i medicinske inicijative.

U sklopu edukativnog rada, osim vjerske edukacije, organizacije pružaju i druge vidove edukacije kao što su učenje stranih jezika i životnih vještina te programi za lično i stručno usavršavanje.

Vjerska edukacija najzastupljeniji je vid aktivnosti u organizacijama. Riječ je o redovnim sedmičnim i mjesečnim predavanjima o raznim vjerskim temama bez strogo utvrđenog tematskog rasporeda. Sa stanovišta pripreme, najlakše je organizirati ovaj tip edukacije, a ne traži ni velika materijalna sredstva kojih je sve manje u većini organizacija, s obzirom na nezahvalnu ekonomsku situaciju u našoj zemlji. Predavanja su namijenjena redovnim članovima organizacije i široj publici. Organizator ima svog redovnog predavača ili angažira predavača sa strane, nekada i iz IZ-a. Teme predavanja imaju cilj duhovnog jačanja i upoznavanja s vjerom te načinom njena boljeg razumijevanja, prakticiranja i življenja.

Također, programi učenja kur'anskog pisma i učenja Kur'ana za žene i odrasle koji ne mogu pohađati mekteb prisutni su u 50% organizacija, što je pokazatelj da postoji potreba za podučavanjem odraslih kur'anskom pismu. Nemali je broj i ženskih organizacija koje su na novi način ponudile vjersku edukaciju ženama u skladu s potrebama i pitanjima žene muslimanke savremenog doba. Od 20 organizacija iz spomenutog istraživanja, isključivo ženskih ima sedam, što implicira da postoji potreba za programima koje ove organizacije nude ženama.

⁴⁰ U spomenuto istraživanje bilo je uključeno dvadeset organizacija od čega je 15 njih osnovano od 2000. do 2010. godine.

⁴¹ Organizacije obuhvaćene ovim istraživanjem jesu: *CEI Nahla, Svitanje, Mali koraci, Saraj-Bosna, KC Istanbul, KC Tesnim, Tempo, UB Sumejja, Centar savremenih inicijativa, Pravi put muslimana, Izlaz, Bistri izvor, Small Kindnes, Muslim Aid, Nedwa - Centar za lično i profesionalno usavršavanje, Kewser, Mladi muslimani, Merhamet i Semerkand.*

Humanitarni aspekti djelovanja veoma su zastupljeni u organizacijama. Više od 50% organizacija iz navedenog istraživanja bavi se humanitarnim radom, bilo kao primarnom ili sekundarnom aktivnošću. Podjela stipendija i prikupljanje prehrambenih i odjevnih paketa za povratnike i socijalno ugrožene kategorije stanovništva najzastupljenije su humanitarne aktivnosti organizacija. Četrnaest organizacija podijeli preko 2.500 stipendija u vrijednosti od oko 379.594 KM za učenike, djecu bez jednog roditelja i studente širom zemlje.

Također, organizacije podijele i više desetaka tona prehrambenih i odjevnih paketa socijalno ugroženim kategorijama, povratnicima i bolesnima. Edukativne i druge usluge jedne organizacije (npr. Nahla) u toku jedne godine koristi blizu 4.000 osoba, a sve istražene organizacije ukupno broje preko 60.000 redovnih članova i korisnika njihovih usluga.

Sve ovo potvrđuje činjenicu da je tradicija organiziranja Bošnjaka kroz građanske forme udruživanja i djelovanja veoma jaka i da predstavlja izraz kontinuirane prakse koja potvrđuje da je islamsko učenje o važnosti brige svakog pojedinca za zajednicu u kojoj živi našlo svoju praktičnu primjenu u svakodnevnom životu bosanskih muslimana. Također, ovo je još jedna potvrda da rad motiviran vjerskim uvjerenjem osnažuje i unapređuje kvalitet vjerskog i društvenog života svih ljudi u zajednici ■

Islamic Civic Activism in the Muslim Past and Its Forms in Bosniacs at the End of 19th Century and during 20th Century

Medina Mehmedović-Mulalić

Summary

This paper deals with issues related to the Muslim past in general, and particularly to the past of Bosniacs in the last one hundred years regarding Islamic social-educational and humanitarian thinking and practice, along with the insitutions through which they have been achieved. Islam emphasises the importance of socially beneficial works, setting general aims whose outcome is a strong and safe society wherein an individual can achieve his civil rights and meet his duties and obligations.

In the Muslim past social aspects of activism were achieved through the institution of endowment, which in our country had also played an indelible role in the cultural and economic development of our cities and market towns. At the end of the 19th century and during the 20th century our country had been part of several different state arrangements and social orders which, in turn, has greatly impacted the religious and social thinking and practice of Bosniacs through extra-institutional forms of organising. Nevertheless, this practice had remained alive and vibrant in all periods with the exception of a fifty-year-long Communist period when all genuine civil initiatives were frozen. Taking into account that in this context we refer to extra-institutional and non-state forms of organising and activism of citizens, at this point we should define the concept of civil society through which civic activism was realised in the past and the present. At the end of the paper the most important research findings will be presented with regard to ways and forms of civic organising in today's transitional Bosnia and Herzegovina when it comes to Bosniacs' social activism in respect of education and charity work inspired by religion.

Key words: civil society, civic activism, endowment, non-governmental organisations, cultural-educational societies, educational and humanitarian work

Literatura:

1. Ismet Sejfića, *NVO sektor u BiH – Tranzicijski izazovi*, Bosanska riječ, Tuzla, 2009.
2. V. Pavlović, *Civilno društvo i demokratija*, II izmenjeno izdanje, JP Službeni glasnik, Beograd, 2006.
3. Elizabeth Ferris, "Faith-based and secular humanitarian organizations", *International Review of the Red Cross*, number 858, June 2005, str. 312, na: http://www.ikrk.org/eng/assets/files/other/irrc_858_ferris.pdf
4. William Safire (1999), "Faith-based: Why Does Religious Suddenly Need A Synonym", *The New York Times*, Sec. Magazine, str. 16, June 27. u: Avis C. Vidal, *Faith-Based Organizations In Community Development*, U. S. Department of Housing Urban Development Office of Policy Development and Research, Urban Institute, 2001, str. 2, na: <http://www.huduser.org>; pristupljeno maja 2010.
5. Dionne, E. J., Jr. (1999), "Take It on Faith", *Washington Post*, Sec. Magazine, str. WO7, June 20, u: *Faith-Based Organizations In Community Development*, U. S. Department of Housing Urban Development Office of Policy Development and Research, Urban Institute, 2001, na: <http://www.huduser.org>; pristupljeno maja 2010.
6. Federica D. Kramer, Demetra Smith Nighingale, Jahn Trutko, Shayine Spaulding, Burt S. Barnow, *Faith-Based Organizations Providing Employment and Training Services: A Preliminary Exploration*, The Urban Institute, Washington, D. C., 2002, str. 2, na: <http://www>.

- urban.org; pristupljeno maja 2010.
7. Louay M. Safi, "Prevažilaženje vjersko-sekularne podjele. Doprinos islama civilizaciji", preuzeto iz ed.: M. Basheer, Syed A. Ahsani i Dilnawaz A. Siddiqui, *Muslimanski doprinos svjetskoj civilizaciji*. Prijevod s engleskog: Anisa Lojo-Bajrić, Aid Smajić i Ahmet Alibašić, El-Kalem i CNS, Sarajevo, 2010.
  8. Nijaz Šukrić, "Povijesni presjek korištenja vakufa u dosadašnjoj praksi", *Islamska misao*, br. 147-148, Sarajevo, april 1991.
  9. Alija Bejtić, "Uloga vakufa u izgradnji i razvitku naših gradova", *Narodna uzdanica, Kalendar za 1944*, Sarajevo, 1943.
  10. Enes Kujundžić, "Filantropija kod bosanskih muslimana sa osobitim osvrtom na pravila dobrotvornih društava na početku XX stoljeća", *Anali GHB biblioteke*, knj. XIX-XX/2001, Sarajevo
  11. H. Muftić, "O ulozi našeg vakufa; Narodna uzdanica, Kalendar 1944", *Bosanska pošta*, Sarajevo, 1943.
  12. Mehmed Ali Čerimović, "Vakuf – nekolike aktuelne napomene", *Glasnik Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije*, Sarajevo, 3/1941.
  13. Ibrahim Kemura, *Značaj i uloga Narodne uzdanice u društvenom životu Bošnjaka (1923–1945.)*, Bošnjački institut, Sarajevo, 2002.
  14. Ibrahim Kemura, *Uloga Gajreta u društvenom životu muslimana (1903–1941.)*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1986.
  15. Samija Sarić, "Udruženje islamske omladine u Sarajevu (1905–1910.)", *Anali GHB biblioteke*, knj. XXII-XXIV/2005, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, 2005.
  16. Samija Sarić, "Društva i udruženja Bošnjaka u Foči u vrijeme austrougarske vladavine (1878–1918.)", *Glasnik Rijaset Islamske zajednice*, br. 7-8/2005, Rijaset IZ u BiH, Sarajevo, 2005.
  17. Hfz. Mahmud Traljić, *Iz kulturne historije Bošnjaka*, Travnik, 1999.
  18. Hadžibegović-Kamberović, "Organizacije Civilnog društva u BiH – porijeklo i kontekst" *Revija slobodne misli*, br. 9–10, Asocijacija nezavisnih intelektualaca Krug 99, Sarajevo, 1997.
  19. Ugo Vlasisavljević, "Opet narodna država", *Nezavisne novine*, Banja Luka, 13. 1. 2006.